

ДР СЛАВКО УЗЕЛАЦ И ПРВА ТРАНСПЛАНТАЦИЈА У ЧОВЕКА У НОВОМ САДУ, 1929.

Владимир Сакач, Борис Јуришић, Горан Младеновић
Медицински факултет Универзитета у Новом Саду

Др Славко Узелац – биографија

Др Славко Узелац, хирург, рођен је 1893. године у Жабљу, од оца Владимира Узелца, земљорадника, и власника кафане у Жабљу, који је страдао почетком јануара 1942. године у рацији у свом родном месту. У рацији је, такође, страдао и његов старији син Милан, а и сам др Славко Узелац је убијен 23. јануара 1942, у Новосадској рацији. Непосредно пред стрељање, мађарски фашисти су му одузели новац и драгоцености. Убијен је пред вратима свог санаторијума у Дунавској улици, у белом мантилу. Био је ожењен Маријом Петровић. Имао је свој приватни хируршки санаторијум са капацитетом од 12–20 болесничких постеља на Београдском кеју бр. 7. Санаторијум је радио од 1929. па све до дана погубљења др Узелца. У *Енциклопедији Новог Сада* је остало забележено, да је 30-их година, као хирург, сем трансплантације тестиса, о којој се говори у овом раду, пресадио и део мошница (тестис) сиромашног младића, Раде Марића из Ковиља једном богатом старијем Београђанину „при покушају да му врати полну моћ“. То су биле прве трансплантације са човека на човека, не само у Новом Саду, већ и у Војводини.

Прва трансплантација у Новом Саду

Како продужити човеку његов релативно кратак век? На ово, као и на многа друга питања, тражио је одговоре млади војни лекар др Бранко Манојловић. У литератури која му је, у то време, била доступна помињали су се разни покушаји „подмлађивања“, који су се завршавали са мање или више успеха.

Зашто не бих и ја покушао? – често би се питао млади лекар, пошто би из руке одложио књигу.

Идеја о научном раду који би био корак даље у покушају да се стари људи подмладе, тако што би се на њих са младића пренео хируршким

путем тестис, или само један његов део, живела је у дуго у мислима овог војног лекара.

До тада, сличне захвате први је у Европи, па и у свету изводио руски лекар, др Сергеј Воронов, у Паризу. Његов рад био је почетна тачка од које је кренуло Манојловићево истраживање.

Стрељање троструког убице са Петроварадинске тврђаве, Хасана Мифтара Јусуфовића (даље Х. М), 7. септембра 1929. године, била је добра прилика за овај подухват. Доктор Бранко Манојловић је започео припреме, и по његовом мишљењу, успешно их и спровео.

Најпре, било је неопходно да се од осуђеног добије пристанак да се над његовим телом може извршити интервенција после смрти. Др Манојловић је ангажовао каплара-питомца Хајрудина Блекића, да као хоџа (исповедник), разговара са осуђеником, и добије поменути сагласност. После тог разговора, Блекић је дао изјаву у којој каже: „Ја, Хајрудин Блекић, каплар-питомац који сам вршио дужност исповедника приликом извршења смртне казне над редовом Хасаном Мифтаром, овим сведочим да сам на молбу господина доктора Бранка Манојловића питао на смрт осуђеног Мифтара да ли пристаје да на докторов предлог, да може да после стрељања изврши на његовом лешу једну операцију у сврху научног покуса“, на шта је Мифтар одговорио: „После смрти може да ради шта хоће, а док сам жив, не дам да ме се дира, јер ја сам од земље постао, и земља ћу да будем“.

Следеће што је било неопходно да се обезбеди, била је хируршка сала. Овај проблем, др Манојловић решава уз помоћ др Славка Узелца, познатог новосадског хирурга, чији се санаторијум налазио у згради на углу Дунавске улице и данашњег Београдског кеја у Новом Саду.

Тог 7. септембра 1929. године, око четири часа ујутро, стигао је капетан Бора Поповић, који је наредио да се Х. М, по верским обичајима, окупа. Затим је овај обукао нову, војничку униформу, и већ око пола пет, изведен је у двориште гарнизонског затвора, а потом одвезен на губилиште. Око пола шест, прочитана му је пресуда, а одред војника под командом Ибрахима Пишчевића, спустио је везаног Х. М. у раку. Неколико тренутака потом, одјекнуо је плотун. Осуђеник је погубљен а у раку су ускочила двојица лекара. Били су то др Манојловић и један петроварадински лекар, који су констатовали смрт. Многобројна публика, међутим, није видела да су они извршили још један захват.

Вешто, у само неколико потеза, др Манојловић је исекао оба тестиса, ставио их у суд са топлом сланом водом, и аутомобилом се упутио у санаторијум др Узелца где су га већ чекала два пацијента. Др Узелац и његов помоћник, др Ранковић, већ су припремили ту двојицу. Били су то петроварадински чиновник П. К, стар 67 година, и Новосађанин А. В, стар 73 године, носач. Када су жлезде стигле, хирурзи су прионули на посао. Др Узелац је оперисао А. В. док је А. К. оперисао др Ранковић. Све се радило у локалној анестезији. Обе операције су завршене већ после десетак минута. Пацијенти су из сале пренети у постеље и требало је сачекати да протекне извесно време док се не покажу резултати.

Плашећи се да ће се операција у јавности схватити као шала која ће забављати суграђане, а не као научни експеримент, др Манојловић је инсистирао на тајности. Он није желео никакав публицитет, све док се не виде резултати, који би потом били објављени.

Но, десило се нешто сасвим друго.

Сазнавши да се нешто догодило, новинари су почели опседати др Узелца, тражећи потврду да се у његовом санаторијуму извршила операција преношења полних жлезда. Под притиском јавности и уз убеђивање тадашњег дописника *Времена*, др Узелац је признао да је операција извршена и чак испричао неке детаље.

„О овој операцији знали су само појединци, а новинари беху тек нешто начули. Они су покушали да дођу у контакт са хирургом, али је он одбио да их прими – не желећи да се од те ствари прави непотребна галама, јер би то могло да умањи озбиљност овог експеримента. Ипак, ја сам успео да посетим др Узелца, и да од њега – благодарећи личном пријатељству и дугом објашњавању – добијем неке податке, па и да посетим оперисане пацијенте. Са њиховом дозволом, фотограф Никола Крушедолац, снимио је неколико фотографија, док сам ја са њима (оперисанима) имао прилике да разговарам.“ Оперисани су, како је написао новинар *Времена*, били одлично расположени, и чак се шалили на рачун операције. Управо се десило оно чега се др Манојловић и плашио, јер је већ сутра, јавност сазнала да је у Новом Саду извршена прва операција подмлађивања.

Остаје нејасно, да ли је др Узелац морао да објави детаље овог експеримента, или је можда на овај начин направио добру рекламу за свој санаторијум?

Реакције јавности

И поред чињенице да су погубљењу присуствовали бројни грађани, нико од њих није могао видети или помислити да су лекари поред тога што су констатовали смрт, извршили и било какву интервенцију на телу погубљеног Х. М. Др Манојловић није дао никакву изјаву, а понајмање новинарима. Касније, када су „процурели“ неки детаљи, запретио је судом неким новинарима, па због тога, тадашњи дописник *Политике*, није послао ни реч својој редакцији.

Др Манојловић није желео сензацију, али је она сама, мимо његове воље, ипак дошла. Операција је, према његовом мишљењу, требало да буде практична примена теоријских претпоставки. Међутим, њен третман је био веома различит. Од неумесних шала до веома озбиљних коментара. Многи дневни листови су се бавили овом темом.

„Интересантна операција по методи Воронова – пише *Време* 11. септембра 1929. године – која је пре неколико дана извршена у Новом Саду над двојицом стараца, изазвала је велико интересовање у медицинским круговима. Интересантност подухвата повећава околност

да су жлезде накалемљене овим старцима, узете неколико минута пре тога са човека који је издахнуо. Пошто се обојица пацијената осећају добро, верује се да ће операција успети. Она је заинтересовала и познатог београдског хирурга, др Колесникова, који је такође извршио сличну операцију пре неколико година у Зајечару, и он се спрема да ових дана посети Нови Сад и оперисане старце.“ Лист још пише, да је све до тада мало писано о методама чувеног др Воронова који је експерименте вршио на мајмунима, као и радовима др Штајнаха и др Допела.

Пошто су многи људи увидели да се може живети без једне од две полне жлезде, и да то нема никакве последице за организам, пише *Време*, многи су се одлучивали да уз новчану надокнаду продају своје жлезде и тиме поправе свој материјални положај. У свему овоме, ни Београд не заостаје за Европом.

Реакције војске

Публицитет који је пропратио ову несвакидашњу операцију, имао је веома непријатне последице по младог лекара који је био у војној служби. Својим поверљивим списима број 1968. и 2009. Команда I Армијске области тражи 29. септембра 1929. године од команданта места Нови Сад – Петроварадин, извештај о целом случају и наложила да се у њему одговори на следећа питања:

– Да ли је стрељани Х. М. за живота дао пристанак да се над њим ова операција изврши, и ако јесте, да ли је то било усмено, или писмено, и има ли сведока?

– Да ли је операција извршена са знањем команданта места или других старешина, или је др Манојловић то учинио „на своју руку“?

– Према начину, времену, месту извршења – да ли је могуће да је операција извршена у тајности?

– Потребно је да контракторни војни лекар др Манојловић детаљно објасни како је операцију, ампутирање тестиса извршио – уколико је то заиста он учинио, а не неко други.

– У коме је циљу операција извршена?

Наравно, на ова питања, др Манојловић је дао веома исцрпан одговор.

„Тачно је да сам ампутирао жлезде Х. М-а – каже др Манојловић. – То сам учинио пошто му је прочитана смртна пресуда и пошто је лишен војничке части и стрељан. Операција се састојала у томе што сам са Х. М-ог тела одстрикао полне жлезде заједно са овојницама, ампутацијом по свим законима медицине; тако да су оне без икакве бојазни пренете у други организам. Да није било инфекције или неке друге опасности, то потврђује и операција која је успела потпуно. Операцију сам извршио сам.“

Затим, др Манојловић објашњава, да је добио Х. М-ов пристанак, и да за то поседује писани документ, потписан и од стране сведока. Такође,

признаје да није имао одобрење старешина, али то објашњава тиме што није сматрао да чини било шта кажњиво, а о чему се претходно саветовао са својим пријатељима правницима.

Операција је, каже др Манојловић, извршена искључиво у научне сврхе, и од ње није имао никакве личне користи, већ само штете и неприлика. Осим њега, извршиоца, нико други није био сведок овог чина, јер је сама рака у којој се налазило тело Х. М-а дубока два метра.

Подељена мишљења о корисности операције

Како се тада у штампи писало, цена једне жлезде кретала се око десет хиљада динара, и могли су да је плате само малобројни богати људи. Слични чланци се могу пронаћи и у листовима *Правда*, *Политика*, и у новосадском *Дану*. Међутим, интересовање су показали и неки листови и медицински часописи из иностранства. Заједничка констатација лекара, биолога, и многих других научника гласила је да је све требало да остане у строгој тајности, без икаквог публицитета; да пред јавност није требало изаћи пре постизања неког солидног научног резултата.

Готово месец дана после операције, свој став и мишљење изнео је познати новосадски гинеколог др Бранко Илић:

„Преношење жлезда са човека на човека је врло проста операција и за лекара обичне хируршке опреме, уколико је он спреман за асептичко оперисање. Трансплантација би могла бити корисна – када би пресађену жлезду могли одмах 'укопчати' у циркулацију крви другог организма. То је, међутим, технички немогуће. Па и када би било, требало би баш као и код трансфузије крви знати истоветност крвних група обојице људи који у операцији учествују. Према томе, када знамо да једна полна жлезда не може да се 'уклопи' у туђ организам, зашто то и да покушавамо? Мишљења сам, најзад, да не смемо узети део тела здравом човеку, макар он на то и пристао.“

Један други лекар, опет каже:

„Овакве операције су у Европи вршене у најчувенијим клиникама и најсавременијим средствима – па нису показале бог зна какве резултате. Како би то могло онда код нас да успе, када се ради релативно примитивно? Једину корист од свега имаће оператор који ће узети хонорар и финансијска дирекција – а оперисани никако!“

У дискусију се укључио чак и један правник који је операцију подмлађивања назвао „неморалним послом“, јер се ту директно угрожава интегритет људи, углавном сиромашних, који су спремни да зарад материјалне добити жртвују део свог тела. Он такође констатује, да ови поступци, на жалост, не потпадају под кривични законик, и сматра да се на том пољу нешто треба предузети.

Највећу полемику у штампи изазвао је др Станко Матановић, новосадски хирург, који тврди да је др Воронов претрпео потпуни фијаско у својим експериментима, и да он отворено сумња у успех подухвата својих колега – хирурга.

„Научници су одавно већ покушали да пренесу жлезде из једног у друго тело, па су утврдили да свака пренета жлезда нестане, јер је ресорбује човечији организам. После рата (Првог светског) и проф. др Воронов је обавио низ таквих операција, али није постигао ништа нарочито и познато је да је на лекарским конгресима у Лондону и Штокхолму претрпео потпуни неуспех. Ово, међутим, што су др Узелац и др Ранковић радили у Новом Саду не одговара хирурзима и лекарима који се озбиљно баве научним питањима. Они су, према извештајима листова, једноставно одсекли полне жлезде мртвог човека и ставили их под кожу двојице старца – сматрајући да је тиме операција готова. Карактеристично је при том да осуђеник на смрт није претходно прегледан лекарски и што је најважније, није му крв прегледана по Васермановој методи. Према томе, не зна се уопште да ли је стрељани био здрав, или је можда патио од неке венеричне болести! О самом вађењу жлезда на лицу места, о дозволи – да ли су је имали, или не – нећу ни да говорим, јер је то ствар надлежне власти, а о поступку колега – хирурга, најпозванија је да проговори лекарска комора.“

Испоштована процедура

На саму изјаву др Матановића, др Узелац је реаговао веома бурно, и одговорио преко часописа *Време*, где је интервју са др Матановићем и објављен. После тога је свог колегу хирурга, и главног уредника новина тужио суду.

„Наведене чињенице у чланку др Матановића“, каже др Узелац, „не одговарају стварном стању ствари, јер су информације добијене из непоузданих и непроверених извора или из штампе која није добила никакве строго научне, лекарске изјаве поводом операције“. Др Матановић, сматра он, станује од његовог санаторијума свега 150 метара – па је од њега, др Узелца, баш тамо могао добити податке из прве руке. Др Узелац даље заједљиво констатује „да је можда баш велика близина места где је изведена операција проузроковала тако 'колегијалан' тон изјаве др Матановића“. Зато га он упозорава „да ће за стручно образложење случаја изабрати други терен који – одговара лекарској етици, а за увреде и клевете у поменутом чланку да ће се бранити правом које му закони дају!“

Из овога се јасно види да је др Узелац желео да једном за свагда стави тачку на читав случај. Нешто касније, прича добија и судски епилог.

Судски епилог операције „подмлађивања“

Др Узелац, поднео је тужбу пред београдским Окружним судом против др Матановића и Гргура Костића, главног уредника часописа *Време*.

„Тврђења која садржи чланак – рекао је у тужби др Узелац – могу наудити мојој части, друштвеном угледу и привредном кредиту.“ Због свега наведеног, он преко свог адвоката др Милана Секулића, подноси тужбу и тражи да му се на име одштете исплати милион динара.

На претресу који је започео 15. марта 1930. године, др Матановић је дао свој одговор на тужбу. Он истиче да му није била намера да било кога вређа, али да остаје при свом ставу да вештина др Воронова не значи никакав озбиљан медицински метод, без обзира да ли га примењује др Узелац, или неко други.

И Гргур Костић је дао изјаву преко свог адвоката Живојина Ружића, који је у то време био и бранилац редакције *Времена*.

„Када је тужиоцу било потребно да се његов подвиг слави широм Света, онда му је баш наш лист био за то подесан – каже адвокат Ружић. – Озбиљни научници, када врше експерименте, не дају изјаве и интервјуе новинским репортерима нити пуштају фотографске камере у своје експерименталне одаје, као што је чинио др Узелац, већ брижљиво испитују резултате операције и излажу их на научним формулама пред одговарајућим аудиторijумом.“

Др Узелац допуњује своју тужбу, и каже да је напад др Матановића на њега „не случајан, већ начелан“ и да му је тиме много нашкођено, јер је изгубио бројну клијентелу. Успут, он такође наводи имена лекара који још увек користе методу др Воронова – Едерлен, Левен, Салитков, Шмит, Аксенхаузен, Хедингер, Китнер, Леб, Карг, и још многи други хирурзи који се баве трансплантацијама.

Како је предлог суда о помирењу одбијен, расправа се прекида, а адвокат др Узелца најављује да ће за потребе следећег рочишта позвати и др Воронова у својству сведока.

На другом рочишту, поводом овог случаја, саслушани је и др Стеван Владарски, који је са др Манојловићем приступио операцији одстрањивања тестиса са тела стрељаног. Он је детаљно описао цео поступак, и потврдио да је присуствовао операцији у санаторијуму др Узелца, мада, у њој није директно учествовао. На питање да ли виђа неког од „подмлађених“, одговорио је: „Да, недавно сам видео једног од њих, и чини ми се да изгледа нешто културније, свежије и ухрањеније него пре.“ На ову изјаву адвокат Ружић је дао коментар у коме каже да не зна да ли је то последица успешности операције, или је томе можда у значајнијој мери допринела кухиња санаторијума др Узелца.

Права сензација, међутим, било је појављивање једног од двојице „подмлађених“ старца, 73-годишњег новосадског носача А. В-а. Његов изглед био је нешто мање очуван него многих старца његових година. Пред судом је упозорен да мора говорити истину, а затим је изјавио:

„Јео сам и пио добро и пре операције, а код др Узелца сам ишао јер су ми рекли да ћу постати и млађи и снажнији. Па што да не? Ја сам носач! Уосталом, ја се заиста боље осећам, а и снажнији сам и јачи него пре...“

Завршну реч добио је др Узелац. Упитан да ли је дао интервју дописнику листа *Време*, одговорио је:

„Јесам, али сам га дуго одбијао. Када сам се потом саветовао са др Ранковићем, он ми је казао да смо луди ако то не искористимо као рекламу за свој санаторијум и своју лекарску репутацију – па сам попустио.“

На основу датих изјава сведока и изношења доказа, суд доноси пресуду по којој др Матановић није крив за клевету, али да у његовим изјавама постоје пасуси који вређају част и достојанство др Узелца, те се кажњава са две хиљаде динара, или двадесет дана затвора, уколико новац не исплати. Осим тога, мора да плати још и три хиљаде динара на име трошкова дангубе сведоцима. Гргур Костић, уредник *Времена*, ослобођен је свих оптужби, јер суд сматра да је својим поступцима само желео да јавност обавести о подухвату др Узелца.

Оваква пресуда је донекле била и морална и правна сатисфакција др Узелца, и на неки начин је „запушила уста“ свих оних који су о овом подухвату говорили са подсмехом. Међутим, прича се овде не завршава.

Жучна расправа у Лекарској комори

Таман када се учинило да се прашина око целог случаја слегла, и да је пао у заборав, уследило је препуцавање између два главна актера целе приче – др Узелца и др Манојловића. Неколико месеци касније, на састанку Лекарске коморе Новог Сад, дошло је до жучне расправе те двојице лекара. Свађа се са скупштинског нивоа, пренела даље, на ступце дневних листова. Др Манојловић је, први пут јавно, проговорио о случају.

И овога пута, први потез повлачи др Узелац, који је у листу *Време* објавио отворено писмо др Манојловићу.

„Поштовани господине докторе. Од 1929. године, па на овамо, на годишњим скупштинама Лекарске коморе при мојим говорима правили сте упадице које су се редовно односиле на моје операције подмлађивања. Тако и на овој последњој, 1. марта, изјавили сте да сам украо вашу идеју о подмлађивању и да правим трговину на рачун те ваше идеје и науке. До сада сам увек ћутао, али сада не могу а да вам не одговорим и не поставим неколико питања...“

У свом писму, даље, др Узелац признаје да је идеја за подмлађивање потекла од др Манојловића, али да је остали део посла обавио он. Такође му замера што је дао новинарима податак да крв стрељаног Х. М-а, није била претходно прегледана. У писму пита др Манојловића: „Ако вам је савест мирна, зашто сте напустили војну службу када је истрага о случају почела?“ Цело писмо било је испуњено оптужбама на рачун др Манојловића, који је морао да узврати.

„На скупштини лекарске коморе за Дунавску бановину, која је недавно одржана у Новом Саду, др Узелац је критиковао рад управе и спомињао лекарску етику и морал – каже др Бранко Манојловић. – Ја сам једном својом упадицом направио алузију на његову лекарску етику на

рачун 'операције подмлађивања' на шта ми је он одговорио путем штампе и то доста опширно. Зато сам после осам година присиљен да се и сам осврнем на цео случај трансплантације жлезда, поготово што до сада нисам то чинио. Нисам се, једноставно, налазио побуђен да одузимам 'славу' др Узелцу..“

Др Бранко Манојловић о „операцији подмлађивања“

Тек после бројних оптужби а под притиском јавности, др Манојловић је решио да исприча своју причу. Своју идеју је септембра 1929. године изнео др Узелцу, и још једном хирургу. Постигли су усмени договор да ће операцију извршити заједнички, а да ће цео случај проучавати уз стручну помоћ других лекара и универзитетских завода. Цео случај мора остати у тајности, а резултате ће проучавати и објавити у медицинским часописима. Међутим, само неколико сати после интервенције, врата санаторијума у Дунавској улици су за др Бранка Манојловића била затворена. Ономогућен му је приступ болесницима, а др Узелац је одбио да разговара са њим. Био је заузет важним послом: давао је изјаве новинарима и фотографисао се. Упркос упозорењима да би му се преурањене изјаве могле касније обити о главу, др Узелац наставља да даје интервјуе. У покушају да спасе и донекле ублажи последице тих изјава, др Манојловић је прибавио документа и материјале који су касније послужили за подизање тужбе против др Матановића и главног уредника листа *Време*. Међутим, после неког времена, приликом посете адвокату Ружићу, са др Узелцем, др Манојловић је на столу видео хрпу исечака из новина, са неозбиљним изјавама самог др Узелца. Адвокат му је скренуо пажњу и опоменуо га да не даје више никакве изјаве, јер би могао додатно да погорша свој положај. Већ тада му је било јасно да је др Узелцу стало до славе, а не до науке како је то на почетку изгледало. Да није давао никакве изјаве поводом овог експеримента, који је потом прерастао у аферу, сведочи и изјава дописника *Политике*, коју је он својеручно потписао. Одлазак у Сремску Каменицу, како сам каже, није имао никакве везе са истрагом, као што тврди др Узелац. За своје поступке, дао је старешинама писмену изјаву, јер је ипак био војни лекар, пре свега.

О др Бранку Манојловићу ентузијастички и човеку са идејом

После неславног краја идеје о подмлађивању, др Бранко Манојловић се преселио у Сремску Каменицу. У свом даљем раду као лекар опште праксе, имао је више успеха. Доказао је да се без великих материјалних улагања, могу постићи завидни резултати, па је одликован Орденом рада са златним венцем. Једно од највећих достигнућа др Бранка Манојловића је и то што је смртност деце у Сремској Каменици смањио

испод европског нивоа, која је у временском раздобљу од 1929. до 1931. године, била висока. Од стотину живо рођене деце, умирало је чак двадесеторо. Смртност деце до четрнаест година, била је чак 26%. Просечно трајање живота у Сремској Каменици, било је тридесет и шест година. За петнаест година рада и деловања сеоског лекара, смртност деце се смањила, а просечан животни век становника је порастао на шездесет и шест година. У периоду од 1929. до 1930. године у Сремској Каменици је умрло чак педесет осморо деце, док је у периоду од 1952. до 1954. године – двоје. Самим тим, Сремска Каменица је постала село са најмањом стопом смртности новорођенчади у Европи! Свему овоме је у многама допринела изградња дома Црвеног Крста, сеоског народног купатила, водовода, увођење систематских прегледа предшколске деце, као и подизање хигијенске свести код мештана. Све су ово плодови вредног и преданог рада др Бранка Манојловића.

Др Манојловић је и преминуо у Сремској Каменици, савладан тешком болешћу.

Литература:

1. Узелац др Славко. Енциклопедија Новог Сада, 29, Новосадски клуб, Градска библиотека Нови Сад, 2008., стр. 182
2. Берислав Берић и Миленко Берић. Санаторијуми у Новом Саду. Медицински преглед, 5-6, 1978, стр. 241-246
3. Звонимир Голубовић, *Рација у Јужној Бачкој 1942*, Нови Сад, 1992. стр. 135
4. М. Чобански, З. Голубовић, Ж. Куманов, *Нови Сад у рату и револуцији II*, Нови Сад, 1976., стр. 708
5. Периодика дневне новине – Време, Дан, Политика из 1930. године
6. Родољуб Маленчић, *Пророк у својем селу*, Нови Сад, 2009. стр. 29-48.